

Osvrti, prikazi, recenzije

Osvrt

Iain McLean

Uvod u javni izbor

Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1997.

*Predgovor hrvatskom izdanju**

Osobito mi je drago što je *Javni izbor* objavljen na hrvatskome jeziku. Od raspada sovjetskog carstva javni je izbor postao utjecajan u svim zemljama Istočne i Srednje Europe, te se nadam da će moja knjižica poslužiti kao koristan uvod hrvatskim čitateljima.

Izraz javni izbor sadrži dva značenja. Prvo se odnosi na školu političke znanosti, a drugo na prihvatanje skupa političkih gledišta. Ova se knjiga bavi prvim, a ne drugim značenjem. Javni izbor, kao škola političke znanosti, preuzima kategorijalni aparat ekonomije i primjenjuje ga na netržišne odluke. Kategorijalni aparat ekonomije razvija se da bi objasnio koliko se dobara nudi na tržištu te po kojoj cijeni. Međutim, njime se može objasniti i koja se

politička dobra (politike) nude na političkom tržištu (konkurencijom političara), i po kojoj cijeni, izraženoj u glasovima. Ova knjiga želi upoznati studente, koji možda ne poznaju ekonomiju i malo znaju matematiku, s tehnikama javnog izbora. Nadam se da pokazujem da neke stvari u politici iznenaduju mnogo više nego što izgledaju - kao što je pitanje, *zašto uopće itko ikada glasuje?* A neke su složenije no što izgledaju, kao što je pitanje, *koji je najbolji izborni sustav?*

No, javni je izbor je povezan i s uvjerenjem da vlade obično lošije obavljaju poslove, a tržište bolje, te da stoga vlade treba potisnuti što je dalje moguće iz naših života. Moguće je biti teoretičar javnog izbora (u prvom značenju) i zastupati ta gledišta. Mnogi od utemeljitelja znanosti javnog izbora to i čine, primjerice James Buchanan i Gordon Tullock, čija je knjiga *Račun pristanka* (*The Calculus of Consent*, 1962.) jedan od temelja javnog izbora. Tijekom osamdesetih godina mnogi su se političari počeli zanimati za javni izbor i izvlačiti pouke iz njega. Primjer je Margaret Thatcher, britanska premijerka od 1979. do 1990. Ona je izvukla pouku da su proizvođači dobara efikasniji lobisti od potrošača (v. pogl. 4). To joj je omogućilo da pri stvaranju svoje politike zanemari lobiste. Neki smatraju da je otišla predaleko - primjerice, kada je riječ o politici obrazovanja ili lokalnoj samoupravi, bila bi dobra ideja da je poslušala trunku onoga što su mislili ljudi koji su radili u obrazovanju i lokalnoj samoupravi.

Margaret Thatcher nije vjerovala u odstranjivanje vlade iz naših života. Smatrala je da su postojale stvari koje je najbolje obavljalo tržište i stvari koje su najbolje obavljale vlade, makar kada je ona obnašala vlast. Napokon, ne postoji ništa u teoriji javnog izbora što bi podrazumijevalo da tržišta uvijek (ili

*Fakultet političkih znanosti objavio je u kolovozu 1997. prijevod knjige britanskog politologa Iaina McLeana, *Public Choice: An Introduction* (Basil Blackwell, Oxford, 1987.). Britanski izdavač naknadno je uredništvu biblioteke poslao predgovor koji je za izdanje na hrvatskom jeziku napisao autor. Budući da predgovor nije više mogao biti uvršten u knjigu, uredništvo časopisa "Politička misao" prihvatilo je da se predgovor naknadno objavi u ovom broju časopisa.

makar najčešće) uspijevaju, a da vlade uvijek (ili makar najčešće) doživljavaju neuspjeh. I vlade i tržišta mogu doživjeti neuspjeh. Tržišta su neuspješna kad strane u transakciji ne uzimaju u obzir sve interese kojih se tiče transakcija, što uzrokuje, primjerice, zagađivanje ili iscrpljivanje zaliha nekih ograničenih prirodnih resursa. Vlade su neuspješne kad zastupaju interese upletenih u neku stvar, a ne javni interes. Ništa u teoriji javnog izbora ne implicira da neuspjeh vlade mora biti češći od neuspjeha tržišta. Javni izbor je teorija i za liberale i za konzervativce, i za kapitaliste i za socijaliste. Nadam se da je ova knjižica korisna za obrazlaganje nekih od tih bitnih elemenata.

Oxford, rujan 1997.

S engleskog preveo
Zdravko Petak

Recenzija

European Political Cultures Conflict or Convergence?

London and New York, Routledge,
1997.

Edited by Roger Eatwell

Knjiga *European Political Cultures* zapravo je zbornik radova u kojima ugledni znanstvenici (povjesničari, sociolozi i politolozi) analiziraju nastanak, funkcioniranje i razvoj političke kulture u svojoj zemlji. Obrađeno je više od 15 europskih zemalja. Svaki autor analizira povijesne, sociološke i politološke uvjete i aspekte nastanka, razvoja i funkcioniranja političke kulture u svojoj zemlji. U fokusu njihove analize stoji razvoj nacionalizma, nacionalnog iden-

titeta, te mogućnost razvoja zajedničkog "europskog identiteta" u okviru procesa europske integracije (stvaranja Europske unije), kao relativno novoga transnacionalnog identiteta.

R. Eatwell s pravom napominje kako je istraživanje nacionalnog ili nekoga transnacionalnog identiteta vrlo važno u studijama političke kulture, ali da je to i najmanje istraživano do sada. On je kao urednik knjige napisao predgovor, uvod, dva završna poglavlja, te poglavlje o političkoj kulturi u Britaniji. Posebno su zanimljiva dva zaključna poglavlja (*Europe of the nationstates? Concepts and theories* i *Reflections on nationalism and the future of Europe*). Naslovi su zapravo refleksija onoga što se u ovoj knjizi raspravlja kao cjelini. Knjiga u biti raspravlja o razvoju nacionalne svijesti, nacionalnog identiteta, nacionalizma, ali i o mogućnostima i potrebama novoga paneuropskog ili transnacionalnog europskog identiteta. Problem formiranja toga identiteta mnogi vide u stanovitim tenzijama koje nastaju između dviju javnih tendencija u Europi - između mogućeg nacionalizma, potrebe za jakim nacionalnim identitetom i procesa integracije (ekonomske, političke, kulturološke). Eatwell kaže da je situacija dvosmjerna. Mogu se uočiti dva divergentna razvojna trenda: "Na jednoj strani, postoji potencijal za stvaranje jedne više afektivne 'europske' političke kulture, ali na drugoj strani postoji uspon snaga koje bi mogle podržati radikalni nacionalizam. Ova dihotomija čini osnovu za zaključni dio knjige, u kojem se ističe kako se budućnost ne određuje čisto socio-ekonomskim razvojem, kako političari koji sudjeluju u stvaranju programa imaju moć da oblikuju budućnost" (str. 11.). Autor zapravo brani kulturološki pristup politici i političkom razvoju. Knjiga se pokušava suprotstaviti teoriji racionalnog izbora i tzv. novog institucionalizma u objašnjavanju suvremenih političkih procesa i uvjeta za stabilnost i promjene u razvoju demokracije i društva kao

cjeline. Poticaj tome nalazi se i u izjavi jednog od utemeljitelja Europske unije, Jeana Monneta, koji je jednom izjavio kako bi, kad bi počeo iznova proces europske integracije, počeo s kulturom (a znamo da je počelo s ugljenom i čelikom).

A Eatwell iznosi rezultate ove knjige, ali i recentnih empirijskih istraživanja o europskim vrijednostima, koji pokazuju da postoji raširena legitimacija u Zapadnoj i Istočnoj Europi za demokratski politički sistem, za neki oblik tržišno usmjerenih ekonomskih modela, te za relativno ekstenzivne sisteme socijalne skrbi (welfare systems). Postoji puno pojmova koji se mogu smatrati važnim za razumijevanje budućeg europskog identiteta i politike, kao što su "demokracija", "tržište", "socijalna sigurnost", ističe autor, ali smatra da postoje i neki ključni pojmovi koji su nužni za razumijevanje teorija nacionalizma i transnacionalnih integracija. Za razumijevanje tih teorija i tih procesa on kao ključne navodi sljedeće pojmove: identitet, nacija, država, nacionalizam i regionalizam. Nakon pojašnjavanja tih pojmova i kronologije njihova nastanka, navodi i opisuje teorije nacionalizma i teorije o europskoj integraciji. Osim tzv. primordijalističkog pristupa nacionalizmu, postoje i drugi: pristup modernista, etatista (statists), te političkih mitologa. Postoje i četiri pristupa u teorijama o europskoj integraciji: pristup kulturalista, funkcionalista, neofunkcionalista, te federalista. U vezi s ovim posljednjim pristupom Eatwell primjećuje da su "federalisti danas previše opsjednuti tehnokratskim planiranjem institucija, kad postoji krucijalna potreba da se gradi šire kulturno jedinstvo" (str. 249.).

U posljednjem, zaključnom poglavlju Eatwell iznosi refleksije o nacionalizmu i budućnosti Europe. Pri tome se oslanja na analize autora u ovoj knjizi, koji su analizirali političku kulturu u određenoj zemlji (primjerice, za Francusku J. F. McMillan, za Njemačku E.

Zimmermann, za Italiju R. Girvin, za Austriju i Švicarsku Hans-Georg Betz, itd.). Posebno se pokušava objasniti uloga nacionalizma u paralelnim procesima integracija i homogenizacija, te stvaranju zajedničkih identiteta. Nacionalizam kao moćna atrakcija za pojedince izlazi iz činjenice da on ima potencijal apelirati na tri glavne dimenzije ljudskog ponašanja u modernom društvu. Prvo, nacionalizam ima efektivnu stranu: ispunjava želju da se bude dio zajednice, osjećanje pripadanja. Drugo, on obično ima ekonomsku stranu: obećava članovima zajednice da će oni prosperirati, ili barem imati neke koristi pod nacionalizmom. Treće, možda najmanje procjenjivano - nacionalizam ima jednu vrlo ozbiljnu idealističku stranu: jezik nacionalizma često je bio jezik o slobodi, jednakosti, bratstvu i napretku. Bio je to jezik o velikim idejama. Iz toga Eatwell zaključuje da je u jednom važnom smislu "nacionalizam visoko racionalan, prije nego iracionalan" (str. 255.). To ne znači da je uvijek pozitivan u svojim namjerama i posljedicama. Kao primjer za to Eatwell navodi uspon nacionalizma u bivšoj Jugoslaviji i dramatične posljedice toga uspona. On misli da su na ovim prostorima upravo elite i nacionalistički intelektualci, osobito u sprezi s Crkvom, imali glavnu ulogu u stvaranju zamišljene zajednice. U vezi s tim on zaključuje: "Tamo nije bilo ništa spontanoga oko etničkog čišćenja i genocida, i to sigurno nije izlazilo jednostavno iz primordijalno-etničkih razlika... U vrijeme 1980-ih, mržnja je bila razvijena osobito od političara u Srbiji, poticana od drugih - osobito od grupe znanstvenika koji su razvili jednu izopačenu antropologiju s namjerom da prokažu bosanske Muslimane kao ne-europska niža bića (sub-humans), te od dijela Srpske pravoslavne crkve koja je pomogla u stvaranju gotovo histerične mržnje prema drugim nesrpskim narodima" (str. 255.-256.).

Eatwell se pita kako ići prema ujedinjenoj Europi? On misli da se us-

pon nacionalizma u Europi, recentnog i prošlog, ne može objasniti samo primordijalnim i modernističkim teorijama, već prije svega teorijama koje zastupaju tzv. politički mitolozi. Ovdje je fokus više na moći ideja i simbola i onima koji ih diseminiraju, pogotovo na intelektualcima. Ideje i propaganda se vide kao autonomne snage u stvaranju zamišljene zajednice. Eatwell nakon pomne analize zaključuje kako mitologija ima važne implikacije za aktualnu i buduću politiku u Europi, te za procese europske integracije. Iako se u svim zemljama EU računa s pozitivnim ekonomskim učincima integracije, ipak postoje i strahovanja vezana za radikalno smanjivanje potencijala socijalne države. A neka ispitivanja pokazuju da, napose mladi, u Europi sve više ističu vrijednosti, kao što su zaposlenje, socijalna sigurnost i zaštita. Istraživanja pokazuju da su ljudi u europskim državama još jako odani starim vrijednostima, a ne tzv. postmaterijalističkim; napose su spremni braniti socijalnu sigurnost (welfare), jer više od 90% zapadnih Europljana podržava ekstenzivnu socijalnu sigurnost u područjima poput zdravstva, obrazovanja, stanovanja, te brige za stare.

S obzirom na mnoge internalne i eksternalne proturječnosti s kojima se Europa suočava (tržišna privreda i socijalna sigurnost, globalizacija i regionalna povezivanja, nacionalni i transnacionalni identiteti, suvereniteti i njihove devolucije, itd.), Eatwell se zalaže za Europu otvorenog identiteta. Takva bi Europa bila spremna učiti od drugih, stvarati ekonomske programe koji izbjegavaju najgore scenarije globalizacije i Europe kao utvrde (Fortress Europe). Europska bi unija trebala biti otvorena za sve koji prihvaćaju ključne vrijednosti, kao što su ljudska prava. To bi bio specifičan put u stvaranju nove Europe i novoga europskog identiteta. Mora se istaknuti, kaže Eatwell, "otvorenost i spremnost na učenje od drugih". Takav identitet ne bi obnavljao stare državljanske oblike, razne podjele i

hijerarhije. To je, međutim, lakše reći, nego učiniti.

Već su početkom 1960-ih Almond i Verba u svojim glasovitim istraživanjima građanske političke kulture, kao jednoga temeljnog uvjeta za stabilnost demokratskog ustroja, uočili da demokratska politička zajednica ne može lako egzistirati bez osjećaja zajedničkog identiteta. A taj zajednički identitet pretpostavlja afektivnu odanost političkom sistemu, kao i osjećaj identiteta sa sugrađanima. Oni su ovu odanost demokratskom političkom poretku nazvali "afektom sistema", kao jednom važnom dimenzijom političke kulture. Europska unija kao jedna transnacionalna zajednica, koja pati od tzv. demokratskog deficita (mnoge njezine institucije nemaju tzv. demokratsku legitimaciju), sigurno je da pati i od deficita u onome što Almond i Verba skraćeno nazivaju "afektom sistema". Čini se da će biti lakše riješiti problem "demokratskog deficita" u jednoj kompleksnoj transnacionalnoj "državnoj zajednici", nego problem deficita u "afektu transnacionalnog sistema". To je problem vezanosti za takav sistem i istinske lojalnosti njemu. Doduše, podrška sistemu može dolaziti iz raznih izvora - recimo, iz opipljive i opažene ekonomske efikasnosti (koristi) nacionalne ili transnacionalne vlade. Upravo su istraživanja Almonda i Verbe pokazala da je u Njemačkoj postojao deficit u "afektu sistema", te da je glavna potpora sistemu dolazila iz svijesti o ekonomskoj efikasnosti njemačke države. A što ako bi ta efikasnost zakazala, s čime se može računati oko održavanja stabilnosti demokratskog poretka? Almond i Verba tvrde da lojalnost sistemu mora biti opća, na neki način generalizirana, odanost koju oni zovu "system affect", ako će ta lojalnost biti stabilna. Njihova je teza kako se ova lojalnost ne smije bazirati na čisto pragmatičnim, instrumentalno-ekonomskim performansama sistema, jer bi se takva lojalnost u kriznim ekonomskim situacijama po-

kazala kao nestabilna (Almond i Verba, *The Civic Culture*, 1991., str. 488.).

Čini nam se da upravo o tom problemu raspravlja i ova knjiga, da je to u središtu njezina interesa, osobito njezin urednik R. Eatwell. Stoga je ona korisno štivo za sve one koji žele upoznati kompleksnu i kompliciranu ulogu političke kulture u stvaranju stabilnog demokratskog poretka, a pogotovo jednoga višeg transnacionalnog demokratskog poretka, te njemu primjerenog transnacionalnog političkog identiteta.

Vladimir Vujčić

Recenzija

Brant Houston

Computer-Assisted Reporting
(*A Practical Guide*)

St. Martin's Press, New York, 1996.

Računalo - novinarsko tajno oružje

Osobno računalo postalo je dio naše svakodnevice, bez obzira na to služimo li se zaista tom spravom ili je ona samo statusni simbol na radnom stolu. Ni novinarstvo nije imuno na primjenu računala. Dapače, novinari su relativno brzo prihvatili računalo, ali se ne bi moglo kazati da ga u cjelini koriste na najbolji mogući način. Računalo je na novinarskim stolovima još uvijek dobar, praktičan i ugodan stroj za pisanje i obradu tekstova, ali je naše novinarstvo još u ranoj fazi onoga što u američkom novinarstvu nazivaju CAR (Computer-Assisted Reporting).

Što je, zapravo, CAR? Najbolji odgovor daje Brant Houston u svojoj

knjizi pod istim naslovom - Computer-Assisted Reporting: CAR (izvještavanje potpomognuto računalom) znači kako novinari koriste računala ne samo za pisanje svojih tekstova nego i za obavljanje dalekosežnih istraživanja koristeći se bazama podataka, zatim za prikupljanje velikog broja podataka iz državnih izvora. Podatke analiziraju koristeći računalo. Tako su novinari svoj tekst oplemenili višom razinom podataka i dubljom analizom nego što su to mogli činiti prije. CAR ne nadomješta iskušane novinarske tehnike, već ih dopunjuje i nadograđuje.

“Provjeri, provjeri, provjeri” postaje još kritičnije pravilo, a “zdravi skepticizam” postaje više od pasivne sumnje.¹

Pokušajmo definiciju približiti anegdotom, također iz američke novinarske prakse. Tajni izvor je novinaru prišapnuo kako su državni zatvori prepuni i kako se brojni zatvorenici otpuštaju na tzv. kućni nadzor. Ali, kvaka je u tome što ih zapravo nitko više ne nadzire i osuđenici ne služe svoju kaznu, već se šeću na slobodi. Ljubazna zatvorska uprava je novinaru rekla kako ne zna je li to točno i ponudila mu da pregleda zatvorsku kartoteku te sam utvrdi što se zbiva. Najzanimljivije tek stiže: u kartoteci ima više od 20.000 dosjea. Uprava je računala kako će novinar odustati od teme jer mu je nemoguće pregledati cjelokupnu kartoteku za manje od nekoliko mjeseci naporna rada. A ako i naiđe na neki primjer, tada će se to moći lako objasniti. No, novinar je nešto znao o primjeni računala i inzistirao da mu daju kompjutorski zapis umjesto uvida u papirnatu dosjee. Nakon dugotrajnog natezanja, uprava je ipak popustila i uručila kompjutorski zapis. Novinar je već isto popodne prebacio sve podatke u svoje osobno računalo, a već drugo jutro, služeći se jednostavnim

¹Houston, Brant: Computer-Assisted Reporting, St. Martin's Press, New York, 1996., str. 3.

softwareom, utvrdio kako je više od tisuću zatvorenika odšetalo iz zatvora tijekom protekle godine. Provjerom podataka i nakon nekoliko dodatnih razgovora, novinar je došao do dobrog članka koji je zaslužio mjesto na naslovnoj stranici.

Houstonova definicija i američki primjer kao da dolaze iz neke sasvim drukčije novinarske zbilje. Baze podataka? Analiza golemog broja podataka iz vladinih izvora? Provjera podataka? Zdravi skepticizam? Uprava zatvora daje disketu s podacima?

Kako je to daleko od naše novinarske prakse gdje se izvješća temelje na priopćenju glasnogovornika ili pak prepričavaju dnevni redovi sjednica, a vijesti dolaze iz samo jednog izvora i zanemaruju drugu stranu. Možemo li zamisliti novinara kako dolazi u upravnu zgradu nekog zatvora u Hrvatskoj i traži uvid u sve dosjee zatvorenika, jer je naučio kako neki ne služe svoju kaznu?

Da, sve to djeluje nestvarno, ali ako primjere prevedemo na našu sva-kodnevicu i svoje računalo napunimo nekim drugim, lakše dostupnim, podacima, tada priča o primjeni računala u novinarstvu ima neki sasvim drugi smisao.

A Brant Houston u svojoj knjizi upravo uči novinare kako mogu sami stvarati svoje baze podataka i tablične kalkulatore, te kako mogu brzo, lagano i sveobuhvatno analizirati podatke.

Računalo ne može pretvoriti lošeg reportera u dobrog. Ono što računalo može jest pomoći dobrom reporteru da bude još bolji - kaže Elliot Jaspin, jedan od prvih američkih novinara koji je počeo primjenjivati računalo.²

Ni američki novinari nisu lagano prihvatili računala. Postoje sve moguće fobije koje ih sprječavaju u korištenju

novih informacijskih tehnologija. Zbog toga su ovu knjigu poduprle veoma istaknute novinarske i obrazovne institucije: Board of Investigative Reporters and Editors, The Missouri School of Journalism, The National Institute for Computer Assisted Reporting, a među pojedincima i Rosemary Armao, novinarka koja je 1996. posjetila Hrvatsku i održala niz predavanja, među ostalima i na Studiju novinarstva Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu, upravo šireći ideju o potrebi za istraživačkim novinarstvom koje će čitatelje istinito izvještavati o zbivanjima.

No, razvoj tehnologije je nezaustavljiv, a pametna primjena je više negoli korisna, pa su priručnici koji ukazuju kako se mogućnosti stroja mogu primijeniti za poboljšanje našeg rada izuzetno korisni.

Houston se upravo time i bavi. Na praktičnim primjerima, korak po korak, vodi novinara od jednog primjera do drugoga, nastojeći uvijek jednostavno pokazati mogućnosti računala i kako se mogu dobiti novi, kvalitetni podaci razvrstavanjem i povezivanjem činjenica.

A novinarske teme su intrigantne: prijevara s glasačkim listićima, predizbornim fondovima, otkrivanje serijskog ubojice, tko su žrtve nasilja, sudbine socijalnih slučajeva...

Dobro je imati pristup državnim bazama podataka, ali to nije preduvjet kvalitetnog novinarskog istraživanja. Priкупljanje javno poznatih informacija i njihova računalna obrada relativno su jednostavan posao, a rezultati mogu biti fascinantni.

Novinari više ne mogu biti univerzalne neznalice i puka transmisija nečijih informacija, već moraju pružiti točnu i istinitu informaciju. Računalo im u tome može pomoći na brojne načine. A knjiga Branta Houstona otvara put njihovoj primjeni.

²Jaspin, Elliot, *Harnessing computers to cover news*, *The Forum*, broj od rujna, New York, 1993., str. 6.

Prikaz

Martin Conway

Catholic Politics in Europe

1918-1945

*(Katolička politika u Europi**1918.-1945.)*

London and New York, Routledge, 1997.

Uobičajeno je promatrati razdoblje između dva svjetska rata u Europi kroz prizmu konflikta nacionalističke, liberalističke i komunističke ideologije, a mnogi istraživači teže sva društvena gibanja u Europi tog razdoblja tumačiti kroz te suprotstavljene polove. Stoga je često zanemarivan utjecaj rituala, strukture i mentaliteta katoličke religije koja je prožela europsku kulturu, politiku i društvo u prvoj polovici ovoga stoljeća. Utjecaj katolicizma u Europi zacijelo nije bio sveobuhvatan. Protestantizam, pravoslavlje i judaizam dominirali su na sjeveru i istoku Europe, dok je drugdje pozicija katolicizma dovođena u pitanje od strane sekularnih ideoloških snaga liberalizma i socijalizma, kao i društvenim, ekonomskim i znanstvenim promjenama koje su umanjivale utjecaj katoličkih institucija i intelektualnu dominaciju katolicizma.

Knjiga Martina Conwaya pokušaj je da se rasvijetle okolnosti vremena u kojemu je došlo do aktiviranja masovnih katoličkih pokreta i preobrazbe katolicizma kao odgovora na promijenjeni - urbaniziraniji, obrazovaniji i pluralističkiji - karakter europskog društva.

Način obrade teme je kronološki i obrađuje razdoblje koje je prethodilo Prvom svjetskom ratu, zatim dvadesete i tridesete godine ovog stoljeća, te razdoblje nacističke vladavine.

Općenito se smatra da je snaga

katolicizma bila u opadanju od osamnaestog stoljeća, kad su je polako smjenjivale ideje liberalizma. No, katolički pokret se u devetnaestom i dvadesetom stoljeću razvijao izvan uobičajenih obrazaca pod kojima se promatra organizirana religija. Mediji su pridonijeli da vjernici mogu čuti papin glas preko radija, a uspostavljanje kulta Djevice Marije, kao centralne teme Katoličke crkve i njezino pojavljivanje na "najneuobičajenijim mjestima, često u udaljenim pokrajinama Europe i pred djecom" stvorilo je hodočasnički pokret, kojemu su razvijenije komunikacije i željeznica omogućavale obilaske mjesta kao što su Fatima i Lourdes. Ujedno, došlo je do jačanja brojnih laičkih pokreta i organizacija, poput široke lepeze socijalnih, duhovnih i dobrotvornih organizacija, kao i udruga mladeži, ženskih organizacija, sindikata osiguravajućih društava i sl., koji su stvarali sigurno okruženje za vjernike, a ujedno i demonstrirali specifičnu katoličku prisutnost u brojnim sferama društvenog života.

Katolička prisutnost u politici nije karakteristika dvadesetog stoljeća. Političke stranke i pokreti u različitim državama, od Portugala do Litvanije, nastali su potkraj devetnaestog stoljeća. Prema Conwayu, zajedničko obilježje bilo im je djelovanje u nacionalnim parlamentima i lokalnim vlastima kao glasa Crkve i katolicizma, no u međuratnim je godinama njihovo djelovanje bilo odraz novog entuzijazma mnogih katolika za sudjelovanjem u političkom životu. Razlozi za to su posljedica djelovanja sila izvan katolicizma. Nove i demokratske državne strukture, pogotovo u južnoj i istočnoj Europi, utjecale su na brojne katolike da se uključe u svijet izborne politike, istodobno obvezujući katolike da se organiziraju kao efektivna politička snaga.

Conway evoluciju katoličke politike u međuraću dijeli na tri razdoblja. Prvo je od kraja Prvog svjetskog rata do kasnih dvadesetih. Tada prevladavajući trend

bio je povećanje katoličke prisutnosti u parlamentarnoj politici. Sveobuhvatna promjena političke kulture u Europi, izazvana Oktobarskom revolucijom, pobjedom Antante u ratu, stvaranjem novih država i revolucionarnim gibanjima, stvorila je potrebu katolika da se organiziraju u javnoj sferi. Uz mogućnost utjecanja na politiku vlasti putem parlamentarnih struktura, u pitanju je bila i nužnost obrane Crkve i vjernika od liberalnih, socijalističkih i komunističkih protivnika. Kao posljedica, osnovane su nove katolicizmom inspirirane stranke u Španjolskoj, Portugalu i novim istočnoeuropskim državama, dok su se etablirane stranke, poput onih u Njemačkoj i Nizozemskoj, morale prilagoditi demokratskijem političkom životu.

Drugo razdoblje traje od kraja dvadesetih do kraja tridesetih i obilježava zaustavljanje integracije katolicizma u parlamentarnu politiku. Parlamentarni i kršćansko-demokratski karakter, dominantan u prvom razdoblju katoličke politike, sve više se suočava s militantnijim i često antidemokratskim katoličkim pokretima. Glavni razlozi za tu promjenu su u biti ekonomski, uzrokovani velikom ekonomskom krizom potkraj dvadesetih. Reorijentacija udesno u katoličkoj politici potaknuta je i trendom duhovnog revivalizma koji se razvio među mnogim skupinama katoličke mladeži u dvadesetima, ponajprije kroz pokret Katoličke akcije. Suočeni s općom radikalizacijom i jačanjem ekstremističkih pokreta s lijeva i desna, mlada katolička inteligencija tražila je radikalnije reforme, nezadovoljna opreznom politikom etabliranih katoličkih stranaka, pa čak i "katoličku revoluciju" koja bi u ime katoličkih načela artikuliranih kroz papinske enciklike, smijenila ustanovljeni društveni poredak.

Polarizacija europskog političkog života između liberalnog parlamentarizma, njemačkog i talijanskog fašizma, te sovjetskog komunizma dovela je do svrstavanja katolika na različite strane,

pri čemu je odanost naciji imala prednost, iako niti jedna strana nije zadovoljavala aspiracije katoličke politike.

Treća i posljednja faza koju navodi Conway je razdoblje Drugog svjetskog rata. Nacističke vojne pobjede na početku rata obilježile su trijumf autoritarnih ideja nad demokratskim vrijednostima, a katoličkom politikom u većini Europe na početku rata dominirala je želja za smjenom diskreditiranih parlamentarnih režima novim nedemokratskim političkim sustavima. Iako je dio katolika podržavao nacistički cilj i sudjelovao u njihovim ratnim naporima, represivna nacistička politika i tegobe rata dovele su do odbacivanja autoritarnih ideja popularnih u katoličkim krugovima u tridesetim godinama. Sudjelovanje katolika u pokretu otpora smanjilo je barijere među katolicima i njihovim sugrađanima i, po Conway, imalo dosta utjecaja na oblikovanje ideja novih kršćansko demokratskih pokreta koji su, umjesto da teže nametanju katoličkog modela cijelom društvu, bili skloniji suradnji s drugim političkim grupacijama.

Knjiga "Catholic Politics in Europe 1918-1945" svakako je zanimljivo, kratko i jezgrovito štivo, posvećeno manje rasvijetljenom društvenom procesu uključivanja katolicizma u suvremeno europsko društvo, analizirano u razdoblju kad se formirala današnja europska društvena stvarnost. Analiza katoličke desnice širom Europe ukazala je na postojanje "treće strane" u europskoj politici, koja se nakon procesa traženja svojih pozicija u međuratnim godinama, reformirana u kršćansku demokraciju, demonstrirala kao glavna pokretačka snaga suvremene Europe.

Tarik Kulenović

Prikaz

Mirjana Kasapović

Demokratska tranzicija i političke stranke: razvoj političkih stranaka u Istočnoj Europi

Zagreb, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1996., str. 202

Svako vrijeme tumači povijest na svoj način i obilježava je pojmovima. Povijest političkih događanja današnjeg vremena u zemljama istočne Europe obilježena je pojmom demokratska tranzicija, koji sve više dobiva na zanimanju nakon povijesnih zbivanja potkraj osamdesetih i početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Mnogi istraživači pokušavaju popuniti prazninu koja je tada nastala između zbilje i iskustva.

Knjiga *Demokratska tranzicija i političke stranke* Mirjane Kasapović u nakladi Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu doprinos je toj temi. Ona je pomoć da se aktualni problemi vezani uz demokratsku tranziciju dovedu u jasno odstojanje u pogledu mogućnosti rješavanja.

Teorije o demokratskoj tranziciji nisu zaključeni proces mišljenja, pa tako ni ova knjiga. Ona postojeće misli prihvaća, interpretira i dalje razvija. Posebnu pozornost posvećuje razvoju političkih stranaka i stranačkih sustava na prostoru istočne Europe.

Knjiga *Demokratska tranzicija i političke stranke* podijeljena je u četiri međusobno nadopunjujuće cjeline: *Demokratska tranzicija u Istočnoj Europi: pristupi i obrasci tranzicije*, *Demokratska tranzicija i tvorba političkih institucija*, *Političke stranke i stranački sustavi u*

Istočnoj Europi: nastanak i razvoj i Hrvatska: demokratska tranzicija, političke institucije i stranke.

Svaka od te četiri cjeline sadrži kraći uvod koji olakšava razumijevanje građe, budući da su za ulazanje u teoriju tranzicijskih sustava - viši zakon pomoću kojega tumačimo niže trajne, nužne i bitne veze među pojavama i procesima - potrebna i znanja iz povijesti starih sustava.

Prvi dio knjige, pod nazivom *Demokratska tranzicija u Istočnoj Europi: pristupi i obrasci interpretacije*, govori o teoriji "demokratske revolucije" i teoriji demokratske tranzicije. To su dva kronološki i metodološki različita obrasca interpretacije. Naziv teorija "demokratske revolucije", za koju knjiga nudi primjer nasilnog rumunjskog prevrata, označava ponajprije dubinu društvene preobrazbe. Kako su neki autori dvojili oko pojmova revolucija-reforma, Timothy Garton Ash, u želji da što plastičnije izrazi promjenu sustava, amalgamirao je tu pojmovnu dihotomiju u pojmu - *refolucija* (3.). Knjiga inače obiluje objašnjenim neologizmima koji su *crpljeni* kod autora demokratske tranzicije u nedostatku interpretacijskog okvira - *dictablanda*, *democradura*, *hard-liners* (*duros*) i *soft-liners* (*blan-dos*), *reforma pactada*, *noseće neelite*, *kaudiljizam*, *ukazokracija*, *elektoralizam*, *tribalna lojalnost*, *kišobranska organizacija*, *ideološka prtljaga*, *broad catchalls*...

Knjiga objašnjava nekoliko teorija demokratske tranzicije. Čitatelj je tako upućen na klasičnu teoriju O'Donella i Schmittera iz 1986. godine, ali i na druge teorije i obrasce demokratske tranzicije. Ona sadrži tranzicijski obrazac o valovima demokratizacije jednog od najvećih svjetskih intelektualaca Samuela P. Huntingtona, zatim onaj poljskog zastupnika teorije aktera u istraživanju demokratske tranzicije Adama Przeworskog te predstavnika njemačke politološke škole Clausa Offea i Klausa von Beymea. Svaki od njih obogaćuje

knjigu pojmovima bez kojih bi razumijevanje procesa demokratske tranzicije bilo otežano ili gotovo nemoguće.

Knjiga upućuje na makro i mikro pristup u istraživanju procesa političke preobrazbe. Za izučavanje tranzicijskih procesa ona smatra metodički primjerenijim mikro pristup koji počiva na analizi strateškog djelovanja političkih aktera u konkretnim povijesnim okolnostima te razvoju političke demokracije izvodi iz djelovanja glavnih aktera u određenome historijskom sklopu (10.).

Drugi dio knjige *Demokratska tranzicija i tvorba političkih institucija* ukazuje da je jedno od temeljnih pitanja demokratske tranzicije izgradnja pluralističke demokracije. U tom činu tvorba političkih institucija, kao trajnih, stabilnih i neosobnih sustava pravila o uspostavi i provedbi općeobvezatnih odluka, igra ključnu ulogu. Knjiga navodi četiri pristupa izučavanja političkih institucija - genetski, strukturni, funkcionalni i legitimacijski, a kao najčešći u Istočnoj Europi spominje genetski, koji se bavio načinom nastanka i mijenjanja pojedinih institucija (41.).

Knjiga nabraja mnoštvo pristupa u tvorbi političkih institucija, ali uvažavajući sve nazivoslovne razlike pobliže objašnjava pogodbeni, kapitulacijski, upravljani i, uvjetno, secesijski obrazac. Svaki od navedenih obrazaca karakterističan je za neku zemlju. Hrvatska je svrstana u upravljani obrazac u kojemu je tranzicija počela "promjenama odozgo".

Što se tiče aktera procesa političke institucionalizacije i njihovih institucionalnih preferencija knjiga, uz poteškoće kao što su sklonosti aktera institucionalnom eklekticizmu, dolazi do zakonitosti. Ona otkriva sukob aktera oko dva konstitucionalna izbora: izbornog sustava i tipa vlasti (58.). Kroz taj sukob knjiga raščlanjuje temeljne vrste predizbornih strategija koje su ovisile o trenutnom odnosu političkih snaga. Pritom se navode svi teorijski argumenti

koji su se rabili u raspravama o "najboljem" izbornom sustavu, ali i naglašava da su se ti argumenti često koristili samo kao "pokriće" političkih interesa.

Zbog velikog značaja za prve slobodne izbore nakon pada autoritarnog ili totalitarnog režima, za povijest Istočne Europe u teorijama demokratske tranzicije koristio se pojam *konstitutivni izbori*. Knjiga upotrebljava i pojam koji je u dotadašnjim analizama istočnoeuropskih sustava zapravo bio nepoznat. To je pojam *pretkonstitutivni izbori* i označava prve slobodne izbore u nekadšnjim zemljama-članicama sovjetske i jugoslavenske federacije koje su nakon tih izbora postale samostalne države (65.). Knjiga razdvaja pojedine zemlje istočne Europe i klasificira ih s obzirom na izborni sustav. U Istočnoj Europi primijenjeni su različiti tipovi izbornih sustava - većinski, razmjerni i kombinirani (66., 67.)

U drugom dijelu raspravlja se i o problemu strukture parlamenata te, prema stajalištu Matthewa S. Shugarta, o središnjem konstitucionalnom pitanju novih demokracija, pitanju parlamentarizma i prezidencijalizma. U tom sklopu knjiga navodi prednosti i nedostatke jednoga, odnosno drugoga sustava (78.).

Političke stranke knjiga tematizira poglavito u svom trećem dijelu *Političke stranke i stranački sustavi u Istočnoj Europi: nastanak i razvoj*. Ona ih promatra kao sastavni dio političkih institucija, na čiji je nastanak i razvoj interes istraživača bio navlastito usmjeren. Političke stranke su politički akteri koji bitno utječu na cjelokupni tijek rezultata u stvaranju demokratskih političkih poredaka. U istraživanju nastanka političkih stranaka u Istočnoj Europi knjiga navodi dva dosad najčešće prevladavajuća pristupa - institucionalni i sociostrukturni. Oni dominiraju analizama modernih političkih stranaka uopće. Ta se dva pristupa međusobno ne isključuju, ali institucionalni pristup polazi od postavke da na razvoj poli-

tičkih stranaka presudno utječu političke institucije ili institucionalni aranžmani, dok se sociostrukturni oslanja na zapadne teorije rascjepa.

U institucionalnoj analizi knjiga utvrđuje tendencije u razvoju izbornih sustava u Istočnoj Europi i sažima ih u tri postavke:

- širenje razmjernih izbornih sustava i njihovo pretvaranje u dominantni institucionalni obrazac,
- potiskivanje većinskoga izbornog sustava i
- pozitivan pravac širenja segmentiranog izbornog modela (138.).

Za sociostrukturnu analizu knjiga *Demokratska tranzicija i političke stranke*, uz klasičnu Rokkan-Lipsetovu teoriju rascjepa, daje prikaz i više polarizacijskih obrazaca u postkomunističkim zemljama - Ronalda Ingleharta, Klausa von Beymea, Andrása Körösenyia, Göyrgya G. Márkusa, Michaela G. Roskina, Atille Ágha i Herberta Kitschelta.

Na temelju državno-političkog statusa tranzicijskih zemalja i prirode te načina tranzicijskih procesa knjiga izdvaja tri skupine zemalja s dominantnim obrascima političke polarizacije. Tako je u novim nacionalnim državama dominantna politička polarizacija centar-periferija, u starim srednjoeuropskim nacionalnim državama tradicionalizam-okcidentalizam, a u starim istočnoeuropskim nacionalnim državama dominira politička polarizacija socijalizam-protusocijalizam (141.).

U svom trećem dijelu knjiga zaključuje kako u većini zemalja istočne Europe još nisu ispunjeni uvjeti za konsolidaciju stranačkih sustava kao što su stabiliziranje pravila i interakcijskih obrazaca koji određuju stranačko natjecanje, društvena ukorijenjenost velikih stranaka i njihovo prepoznavanje kod birača kao nositelja određenih društvenih interesa, te priznanje legitimnosti izbornih procesa i stranaka (151., 152.).

Četvrti dio knjige posvećen je demokratskoj tranziciji, političkim institucijama i strankama u Hrvatskoj. Knjiga razmatra situaciju u Hrvatskoj od kraja osamdesetih godina i tadašnje faze ograničene liberalizacije te nastavlja s fazom demokratizacije tijekom procesa državnog osamostaljenja i nakon njega.

Demokratsku tranziciju u Hrvatskoj u svojoj prvoj podfazi knjiga vidi najbližu transformaciji u Huntingtonovom smislu.

Knjiga ističe da je u Hrvatskoj, pojačana ratom i etničkom pobunom, na djelu bila *etniifikacija politike*, čija je posljedica redukcionističko poimanje politike i društva, prema kojemu su etnički identiteti trajniji, važniji i normativno mjerodavniji od ostalih razlika među pojedincima i društvenim skupinama. Etnički je raskol bio za vrijeme rata glavna razdjelnica u političkom i civilnom životu (164., 165.).

Za glavni strukturni rascjep u hrvatskom društvu do formalnog procesa državnog osamostaljenja knjiga smatra političku polarizaciju centar-periferija. Nakon državnog osamostaljenja stvara se polivalentno konfliktno polje s tri dimenzije polarizacije: centar-periferija, tradicionalizam-okcidentalizam i *rad-management*. Na trećoj se dimenziji tendencijski i razvija glavni funkcionalni sukob (175.-177.).

U knjizi se zaključuje da u Hrvatskoj još traje proces nastajanja institucionalno-političkih i sociostrukturnih pretpostavki za tvorbu višestranačkog političkog sustava te da će on ovisiti o mnoštvu unutarnjih i međunarodnih okolnosti (178.).

Knjiga *Demokratska tranzicija i političke stranke* sadrži bogat znanstveni aparat sa 89 bilješki, 16 tablica i 9 slika. Ona nudi i popis korištene literature od 324 naslova, koji upućuju na aktualnost teme u svjetskim razmjerima i na daljnju lektiru (181.-202.). U sljedećim izdanjima ove knjige moglo bi se pronaći mjesta za registar pojmova i

imena koji se spominju u knjizi, što bi zacijelo olakšalo korištenje ovoga, u svim raspravama o demokratskoj tranziciji, nezaobilaznog izvora.

Napisana je bogatim rječnikom, ali pregledno i jednostavno, tako da je može pratiti i čitatelj koji je stekao tek manji dio predznanja od onih brojnih koja su autorici bila nužna za ovakvo djelo. Zahvaljujući podrobnoj decimalnoj klasifikaciji, knjiga se može čitati po točkama koje se čitatelju čine korisnije.

Mirjana Kasapović ovom knjigom ispunjava zahtjev koji se još od Homera pokazao kao ispravan i zahtjev odgovornosti sudionika jedne epohe da za volju istine misaono interpretira objektivnu, činjenično zasnovanu stvarnost. Objavljivanje ovog djela predstavlja, uz Mirjanu Kasapović, i Fakultet političkih znanosti, čiji je ovo 36. svezak u biblioteci Politička misao.

Ljubitelji dobre knjige neće imati isprike za zaobilaženje ovog djela, a potražnja će biti mjerilo koliko u Hrvatskoj zaista ima takvih ljudi te, posebno, koliko ima politologa.

Petar Cvekan